

OKUMA KÜLTÜRÜ EDİNDİRME SÜRECİNDE TEMEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

GİRİŞ

“Okuma kültürü”, ülkemizde, alanyazında son yıllarda kullanılmaya başlanan bir terimdir. Terimin anlam çerçevesinin oluşturulmasında bilimsel çalışmaların önemli bir payı olduğu söylenebilir. MEB Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğü’nün 2004 yılında düzenlediği “Okuma Kültürü ve Okullarda Uygulama Sorunları Toplantısı” ile 2008 yılında Eğitim Sen Ankara Şubeleri ve Türkiye Yazarlar Sendikası Ankara Temsilciliği tarafından düzenlenen “Çocuk ve Okuma Kültürü Sempozyumu”, okuma kültürünün birçok boyutuyla anlaşılmasına ve tartışılmasına katkı sağlayan çalışmalar olmuştur.

Sever (2007:108)’e göre, okuma kültürü, bireylerin edinmesi gereken kazanımlar bütünüdür. “Yazılı kültür ürünlerinin dünyasıyla tanışmış; tanıştığı bu dünyanın kendine sunduğu iletileri paylaşma, sinama, sorgulama yeterliğine ulaşmış; bunların sunduğu olanaklarla yaşamayı alışkanlık haline getirmiş bireylerin edinmiş olduğu kültürdür okuma kültürü. Yazılı kültürle dost olmuş bireyler

de diyebiliriz okuma kültürü edinmiş kişilere. Demokratik toplumların gereksinim duyduğu düşünen-duyarlı bireylerin kazanması gereken en temel becerilerden de biridir okuma kültürü.” Yılmaz (2009:134)’a göre okuma kültürü, “Bir bireyin, bir toplumsal grubun ya da bir toplumun okuma eylemi ile ilişkilerinin düzeyi ve niteliği anlamına gelir. Bir başka deyişle, okuma kültürü, sözü edilen birey, grup ya da topluma ait yaşam biçiminin ‘okuma’ alanına yansıyan bölümüdür. Kısaca, okuma kültürü, okuma eylemine ilişkin bireysel ve toplumsal yaşama biçimidir.”

Okuma kültürü, en yalın biçimde, bireylerin okuma eylemiyle ilgili olarak edindikleri becerilerin, toplumda bir yaşama biçimine dönüşmesi olarak tanımlanabilir. Toplumda edinilmiş yerleşik bir kültürden söz edebilmek için o kültürün öznesinin birey olmaktan çıkarılıp toplumsal düzeyde temsil yeteneği kazanması gerekir. Çocukluk evresinin ilk yıllarından başlayarak okuma eylemini içselleştirmiş bireylerin yetiştirilmesi, toplumsal yaşamda bu yeteneğin kazanılmasının temel koşulu olarak düşünülmelidir. Bunun için, dizgesel bir anlayışla eğitsel, ekonomik, kültürel ve siyasal içerikli uygulamaların yaşama geçirilmesi beklenir.

Okuma kültürü, birbiriyle ilişkili ve birbirini bütünleyen birçok beceriyi içeren bir süreçtir. Bu sürecin ilk basamağı görsel okur-yazarlık, ikincisi okuma-yazma becerisi edinme, üçüncüsü de okuma alışkanlığı becerisi kazanmadır. Okuma kültürünün yapılanması ise eleştirel okuma becerisinin edinilmesiyle olanaklıdır. Bilişim teknolojilerinden etkilice yararlanma, günümüzde okuma kültürünün uygulama alanı bulduğu bir beceridir.

Toplumda okuma kültürünün yaygınlaşabilmesi için kişilerin, temel okuma- yazma becerilerini, okuma alışkanlığı ve eleştirel okuma becerisine dönüştürebilmeleri; bu becerilerin birikimiyle de bilişim teknolojilerinden amaca uygun olarak yararlanabilmeleri gerekir. Bu becerileri edinen bireylerdeki artışın, toplumsal yaşamda okuma kültürünün yapılanmasına önemli katkılar sağlayacağı da açıktır. Bunun için çocuğun ve gencin eğitim sürecinin

tümel bir anlayışla ele alınması; bu süreçte, çocuğa ve gence okuma kültürü kazandırmada yaşanan sorunların ve çözüm önerilerinin, bilimsel bir yaklaşımla belirlenmesi gerekir.

Ardışık bir süreç olan okuma kültürü edindirme, kendi içinde birbiriyle bağımlı/bağlantılı çeşitli evrelerden oluşmaktadır. Okuma kültürü edindirmeye yönelik her evredeki gereksinimlerin karşılanması, diğer evrelerdeki niteliği de etkileyecek bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada, okuma kültürünü yapılandıran etkenlerden biri olan “eğitim” değişkeni çerçevesinde, çocuk ve gençlere okuma kültürü edindirme süreci, üç dönem (okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretim) içinde sorunlar ve çözüm önerileriyle incelenmeye çalışılmıştır.

1. OKULÖNCESİ DÖNEM

Okulöncesi; çocukların bilişsel, dilsel, toplumsal ve kişilik gelişiminde hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, çocuğun öğrenme gereksinimlerine duyarlı davranılması; gereksinimlerinin, gelişim sürecine katkı sağlayacak uyaranlarla desteklenmesi, sonraki yaşam evrelerinin niteliğini de belirleyen bir çaba olarak görülmelidir.

“İnsan yavrusu, bebeklik döneminin ilk aylarında evrimsel gelişimine bağlı olan reflekse dayalı tepkilerini aşınca yeni şeyleri görmeye, onlara dokunmaya, ağzına götürerek tanımaya yönelik içkökenli (endojen) davranışlar gösterir. 2-3 aylık bir çocuk çevresinde gördüğü, dokunduğu yeni şeylere karşı ilgi ve hayretle bakar” (Pomerleau, Malurit’ten akt.: Öztürk, 2002: 17).

“İnsan zekâsının gelişmesinde bu içkökenli tanıma, keşfetme davranışlarının kuşkusuz etkisi olmaktadır. Bunları, sorma-bilme dürtüsünün doğal öncüleri olarak görebiliriz. 2-3 yaşlarında hızla gelişmiş olan dili, devinim dizgesi ve bilişsel yetileri (algılama, dikkat, bellek) ile çocuk, açlık ve susuzluk gibi birincil gereksinimleri doyurulmuş olduğu anlarda, ister istemez çevrede algıladığı uyaranlarla, nesnelerle, insanlarla, farklılıklarla ilgilenir; bunları

tanımaya, ayırt etmeye çalışır.” Tanıma ve öğrenmeye yönelik ilginin giderek artmasıyla birlikte 4-5 yaşlarında sorma-bilme dürtüsü çocuğun ruhsal yaşamında önemli bir itici güç olur. Bir yandan, eşeysel farklılıklar, nasıl dünyaya geldiği; diğer yandan ay, güneş, yıldızlar; kuşlar, böcekler onun ilgi alanına girer. Her şeyi öğrenme isteğiyle, bitmek bilmez sorularıyla büyükleri şaşırtır; sorularına ilgi göstermeyenleri ise yıldırır (Öztürk, 2002:17).

Bu dönemde çocuğun dilsel, bilişsel, toplumsal ve kişilik gelişimini etkileyecek en temel duyarlık, onun sorma-bilme, öğrenme isteğinin uyarılması ve yanıtlanmasıdır. Bu duyarlılığın, çocuğun ilerleyen dönemde okuma kültürü edinmesinde de önemli bir etken olacağı bilinmelidir.

Çocuğun sorma-bilme isteğinin uyarılması; yaşamı ve onu bütünleyen ilişkileri anlamlandırabilmesi, onun duygu ve düşünce birikiminin devindirilmesiyle ilişkili bir süreçtir. Bunun için çocuğun, erken dönemden başlayarak kendine sunulanları anlamaya, duyumsamaya dönük düşsel ve düşünsel bir çaba içine yöneltilmesi gerekir.

Bu çaba için hem ailelere hem de okul türü öğrenmeye önemli sorumluluklar düşmektedir. Erken dönemden başlayarak çocukların, duygu ve düşünce birikimini devindiren-geliştiren uyarılarla buluşturulması temel bir ilke olarak benimsenmelidir. Bu uyarıların, çocuklarda kavramsal gelişime, duyarlık oluşumuna, kültürel bilinçlenmeye katkı sağlaması; özlü söyleyişle sanatsal nitelikler taşıması beklenir. Somut bir belirlemeyle, çocukların duyu algılarını uyararak, duygu ve düşünce üretmelerine olanak sağlayan, sanatçı duyarlığı ile oluşturulmuş dilsel ve görsel gereçlere, yapıtlara gereksinim vardır.

1.1. GÖRSEL OKUMA DÖNEMİ

1.1.1. GÖRSEL VE DİLSEL ALGININ UYARILMASI

Çocukluk yıllarında okuma kültürünün temellerinin atılabilmesi, duyu algılarını ve düşünceyi bilinçlendiren uyarıların çocuğun

yaşam alanına katılabilmesiyle olanaklıdır. Çocuklar, okuma yazma becerisi edininceye değin, sözcükleri seslendirmeye ve anlamlandırmaya yarayan simgelerle (harflerle) iletişim kuramazlar. Simgeler ve onların oluşturduğu anlam evreni, okulöncesi dönem çocukları için öğrenmenin temel araçlarından biri değildir. Simgeleri tanımak ve öğrenmek isteseler de onlarla sağlıklı bir iletişim için okuma yazma becerisi edinmeyi beklemeleri gerekmektedir.

Okulöncesi dönemde çocukların duyu algılarını uyarmanın en etkili yolu, onların görsel okuma yapmalarına olanak sağlamaktır. Görsel okuma, görme duyusunun anlam oluşturma sürecine etkili- ce katılmasıyla nitelik kazanır. Görsel okumada, simgelerin yerine renk ve çizgiyle oluşturulmuş biçimlerle, düzenlemelerle iletişim kurulur. Bu iletişim, çocuğun renk ve çizginin kılavuzluğunda öğrenme gereksinmelerini yanıtlaması için doğal bir öğrenme ortamı yaratır.

Görsel okuma, görsel metinlerle (resimlerle) yapılır. Sanatçılar tarafından, gelişim özellikleri de öncelenerek hazırlanmış resimli kitaplar, çocuklar için görsel birer metindir. Bir yaşından ergenlik dönemine kadar çocukların duyu ve düşünce dünyalarına çizgi, renk ve sözcüklerin anlatım olanaklarıyla seslenen; onlarda duyu ve düşünce bilinçlenmesine katkı sağlayan kitaplar, çocuk edebiyatı yapıtları olarak anılır. Bu yapıtlar başlangıçta, çoğunlukla özel kesimli biçimleriyle bir oyuncak işlevini yerine getirir. Çevresindeki nesneleri, varlıkları renk ve çizgiyle çocuğa tanıtmaya sorumlu- luğu, çocukla kitap arasında ilk iletişimin kurulmasına da aracılık eder. Bu iletişimin kurulabilmesi için ilk yıllarda seçilecek kitapların, çocukların el yapısına uygun ve kendi istenciyle dilediği yere götürebileceği hacim ve ağırlıkta olması; tasarım özellikleriyle de çocukta kitap denilen araca karşı bir ilgi uyandırması beklenir. Değişik boyutlardaki kitaplar, 2-3 yaşındaki çocuklara, öykünebi- leceği yalınlıktaki resimlerle yaşamı ve insan gerçekliğini özgün kurgularla sezdirme sorumluluğu üstlenmelidir.

Sözcüklerle de desteklenerek yaratılan çocuğa özgü kurgular, çocuğun bilişsel ve dilsel gelişimini destekleyecek bir ortam yaratır.

Çocuk kendisine sunulan kitabın kılavuzluğunda, bir yandan görerek, dokunarak öğrenme gereksinmesine yanıt aramaya koyulur; diğer yandan yetişkinlerin kitabı okumasıyla kitaptaki nesne ve varlıkları adlandırmaya başlar. Çocuk, gerektiğinde başkasına gereksinim duymadan; kapağına bakarak, yapraklarını çevirerek renk ve çizgiyle oluşturulmuş kurgunun kılavuzluğunda düş ve düşünce serüvenine çıkma denemelerine başlar. Bu denemeler, çocuğun bilişsel ve dilsel gelişimi için doğal birer öğrenme ortamı yaratır.

“Bilişsel terimi bilgiyi, belleği, akıl yürütmeyi, sorun çözme-yi, yani zihni içine alır” (Gander ve Gardiner, 2001:166). “Karar verme, akıl yürütme, problem çözme ve yaratıcı düşünme gibi zihinsel etkinlikler, bilişsel beceriler olarak değerlendirilebilir. Bilişsel gelişim için, yaşamın ilk yıllarından başlayarak çocuklara; gözlemlene, karşılaştırma, sınıflandırma, uygulama ve eleştiri yapma becerilerini geliştirebilecekleri ortamların yaratılması gerekir. Çocuğun bilişsel gelişimi; onun kendini, çevresini ve dünyayı anlamasını sağlayan zihinsel becerilerin bir süreç içinde değişip yetkinleşmesidir” (Sever vd., 2008: 6). Bilişsel gelişim ile dil ve düşünce gelişimi arasında güçlü bir ilişki vardır.

“Kavram, bir nesnenin, bir duygu ya da düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, anlamı, anlam yükü” olarak tanımlanabilir (Püsküllüoğlu, 2004:1033). “Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir ‘soyutlama’yla (abstraction) dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanıdır. Bir dilin sözvarlığını temel alarak da kavramı kabaca bir tanımla ‘bir sözlükte madde başı olarak yer alan sözcükler’ biçiminde niteleyebiliriz” (Aksan, 1999: 41).

İnsan, kavramlarla düşünür. Düşünme, kavramlar ve onları simgeleyen sözcüklerle gerçekleşir. Dildeki her sözcük, zihinde bir kavramı çağırıştırır. İnsanın düşünme gücü de edindiği kavram sayısı ve onların bellekteki bağlantılarıyla sınırlıdır. Çocuk, önce çevresinde gördüğü nesne ve varlıkları görsel özellikleriyle tanır ve belleğine yerleştirir. Bunları adlandırarak kavramsal gelişimini

sürdürür. Zihinde kavram tasarımı sürecini hızlandırabilmek için çocuğun çevresindeki görsel ve dilsel uyaranların da sürekli yenilenmesi ve çeşitlenmesi gerekir.

Yaşamın ilk yıllarından başlayarak çocukların kavram gelişimleri için görsel öğelerle desteklenmiş, tasarımıyla çocukların bilme, öğrenme, oynama gereksinmelerine yanıt veren kitaplardan yararlanılmalıdır. Çocuğun, nesne ve varlıkların benzer ya da farklı yanlarını algılayarak zihninde bir tasarım oluşturmada, kitaplardaki görsel öğelerin önemli bir işlevi vardır. Çocuk zihni, görsel metinlerin de katkısıyla, genelleme yaparak kavramı oluşturur. Sözelimi, çocuğun “hayvan, bitki” vb. kavramları oluşturabilmesi için birçok hayvanı, bitkiyi görmesi, karşılaştırması ve sonunda bir genellemeye gitmesi; bunun için de çocuğa, hayvan ve bitkileri benzer ve farklı yönleriyle tanıyabileceği ortamların yaratılması gerekir. Çocuklar için hazırlanmış, bilgilendirici ve yazınsal nitelikli yapıtlar; renk, çizgi ve sözcüklerin anlatım gücüyle, bilişsel ve dilsel gelişime katkı sağlayacak ortamları yaratan araçlardır.

1-3 Yaşında Görsel ve Dilsel Algının Uyarılması İçin Neler Yapılmalıdır?

1-3 yaşında, çocuğun görsel ve dilsel algısının uyarılmasının rastlantılara bırakılması; çocuğun yalnızca televizyon programlarına bağımlı kılınması ya da bilinçsizce seçilen oyuncak ve kitaplarla buluşturulması önemli bir sorun olarak görülmelidir.

İlk yıllarda “ayı, kuş, tavşan, köpek, ev, bardak” gibi nesne ve kavramları tanıtan, özel kesimli-el yapısına uygun kitaplar, sesli ve özel dokulu kitaplar, banyo kitapları vb. ile çocuk-kitap iletişimi başlatılmalı; yalın çizgilerle oluşturulmuş, çocukların da çizgilerine öykünebilecekleri resimli kitaplarla bu iletişim sürdürülmelidir. Masal, anlatı, kısa öykü, bilmece kitaplarındaki resimler, renk ve çizginin anlatım olanaklarıyla çocuğun görsel algısını uyarmalı; çocuğu görsel okumaya isteklendirmelidir. Çocuğun ilgisini çeken, onun öğrenme isteğini devindiren değişik boyutlardaki kitapların

resimleri, çocukla birlikte incelenmeli; çocuğun sorularına içtenlikle yanıt verilmelidir. Çocuk, anne-baba gibi en çok sevdiği varlıkla zaman geçirmesine olanak sağlayan aracın (kitabın) resimleriyle bir yandan görsel okuma yaparken, diğer yandan varsa dilsel kurgusunu da yetişkinin okumalarıyla anlamlandırmaya çalışmalıdır. Bu evrede, çocuklar için seçilecek kitapların anlatımında resimler egemen olmalı; ilk yıllarda çocuğun çevresindeki nesne ve varlıkları tanıtan kitaplar yerini gittikçe, çocukların ilgisini çeken kısa kurgulara bırakmalıdır. Kitaplarda, çocuklara; top oynayan ayılar, kitap okuyan kediler, bisiklete binen köpekler, konuşan balıklar, şarkı söyleyen kuşlar vb. kahramanlarla yaşam ve insan gerçekliğine yönelik ipuçları sunulmalıdır. Çocuklarda resim yapma ve görsel metinlerle iletişim kurma isteği uyandırması, bu kitaplardaki resimlerin en temel özelliği olmalıdır.

1-3 yaşında, okuma kültürünün temellerinin atılabilmesi için çocuğun merak duygusunu devindiren, giriş tekerlemeleri de olan kısa masalların yetişkinlerce, söyleyiş ilkelerine uygun olarak anlatılması, okunması; sayışmacaların çocuklarla birlikte söylenmesi, resimli kitapların bir oyuncak gibi yaşam alanına katılarak çocuklarla birlikte incelenmesi, temel ilke olarak benimsenmelidir. Okuma eyleminde, ses ve sözcüklerin işitsel olarak uyandırdığı etkiyle çocuklar anlatılanı dinlemeye isteklendirilmeli; çocukların öykü-nerek gerçekleştirecekleri anlatımlar da sabırla dinlenmelidir.

Bu evrede, aileler, sanatçılar tarafından yazılmış, hazırlanmış, çocukların ilgi ve gereksinimlerine uygun kitapları, düzenli olarak, duyarlı çabalarla çocuğun yaşam alanına katmalıdır. Aileler, çocuğa göre olan kitapları, duygu ve düşünce evrenini besleyen birer araç olarak “çocuğun temel gereksinimleri” listesine almalıdır.

1.1.2. GÖRSEL VE DİLSEL UYARANLARLA İLETİŞİM KURMA ALIŞKANLIĞININ YARATILMASI

Oyun çağı olarak da adlandırılan 3-6 yaş evresinde, toplumsal çevresini genişletme çabası yoğunlaşan çocuk, kişiliğine biçim